

Els primers etnògrafs: Estrabó i els pobles de la península Ibèrica

Cas d'estudi 1

Joan Oller Guzmán

PID_00207365

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció.....	5
1. El text.....	7
2. L'autor i el seu context.....	9
3. L'anàlisi del text.....	12
4. La contrastació de les dades.....	15
5. Les conclusions.....	20
Bibliografia.....	23

Introducció

Per a aproximar-nos a l'enfocament teòric plantejat sobre la perspectiva qualitativa aplicada en història antiga, aquest estudi de cas es proposa com a exemple i guia pràctica sobre com es fa una interpretació històrica partint de l'anàlisi d'un text.

En primer lloc, començarem per un exemple des de la cultura textual, concretament un text dels qui hem anomenat *primers etnògrafs*, és a dir, els historiadors i geògrafs que, des de la cultura clàssica, es van aproximar a altres cultures i societats alienes al seu context sociocultural.

En aquest cas ens centrarem en l'àmbit de la cultura escrita de tradició grega, amb Estrabó i un passatge de la seva *Geografia*, en què l'autor fa referència a les característiques de diversos pobles del nord de la península Ibèrica. A partir de l'anàlisi i crítica d'aquest text, intentarem determinar fins a quin punt la informació de l'autor grec és fiable i quantes dades històriques podem extreure sobre les societats preromanes d'Ibèria. En aquest sentit, com a punt de partida del nostre estudi, plantejem la qüestió següent: **què podem saber sobre com vivien els pobles del nord de la península Ibèrica a partir d'Estrabó?**

Alhora, intentarem contrastar aquestes dades amb la prova arqueològica i, per tant, ens aproximarem també a la cultura material i les problemàtiques associades.

Vegeu també

Vegeu l'apartat "Els precursors de l'escriptura i del pensament etnogràfic" dins del mòdul de J. J. Pujadas: "L'etnografia com a mirada a la diversitat social i cultural" (pàg. 16 i seg.).

1. El text

Per a l'anàlisi del text, partim d'una de les millors edicions disponibles, la traducció de F. Lasserre per a la col·lecció de "Les Belles Lettres" (2003), que reproduïm a continuació en castellà amb traducció pròpia. Com ja hem comentat en l'apartat sobre cultura textual, hem de tenir en compte en el nostre estudi aquest fet, ja que accedim a la font original a partir del triple biaix de la transmissió del text i de la doble traducció que hem esmentat. Interioritzant aquest fet, passem directament al text:

"Todos los montañeses son sobrios: no beben más que agua y duermen en el suelo. Dejan crecer mucho su pelo, como las mujeres, aunque para combatir se lo ciñen en la frente con una banda. Se alimentan principalmente de carne de cabrito. Sacrifican a Ares un macho cabrío, los prisioneros de guerra y caballos. Suelen hacer hecatombes de cada especie de víctima, al uso griego, tal como evoca Píndaro: «de cada especie, inmolan cien». Igualmente organizan competiciones para las tropas ligeras, los hoplitas y la caballería, incluyendo el pugilato, la carrera, el combate con armas arrojadas y el combate en formación cerrada.

Los pueblos de montaña durante dos tercios del año se alimentan de bellotas. Estas son secadas y trituradas, después se hace con ellas harina para producir un pan que se conserva durante largo tiempo. Beben habitualmente cerveza y raramente vino, el cual es consumido rápidamente en los banquetes familiares. Utilizan manteca en lugar de aceite. Comen sentados en sus festines: a cada invitado se le reserva en un largo banco un asiento construido en la pared, en donde cada uno se sienta según su edad y su rango, pasando los alimentos de mano en mano. Una vez se ha comenzado a beber, los hombres empiezan a bailar, unas veces en corro siguiendo el sonido de flautas y trompetas, otras veces saltando y agachándose alternativamente. En la Bastetania, las mujeres participan de estas danzas con los hombres: se baila entonces cara a cara cogiéndose por la mano.

Los hombres visten siempre de negro, normalmente con un sayo. Para dormir se envuelven en él sobre sus literas de hojas e hierbas secas. Como los celtas, usan vasos de madera. En cuanto a las mujeres, normalmente llevan mantos y se cubren con telas bordadas con vivos colores.

Por lo que respecta a la moneda, algunos pueblos se sirven de [...], mientras que aquellos que se sitúan demasiado al interior del país practican el intercambio de mercaderías o pagan mediante pequeñas láminas de plata recortadas.

A los criminales se les despeña. Se lapida a los parricidas, pero lejos de las montañas y los cursos de agua. Las bodas son iguales a las de los griegos. Los enfermos, como se hacía antiguamente entre los egipcios, son expuestos en la vía pública para buscar el consejo de aquellos que han sufrido de los mismos males.

Hasta la conquista de Bruto, se servían de embarcaciones hechas de piel para travesar las lagunas y estuarios, pero hoy incluso las hechas un solo tronco de árbol son ya raras. Su sal es roja, pero se convierte en blanca tras molerla.

Tal es el género de vida de estas poblaciones de las montañas, incluyendo entre ellas las que se sitúan en el lado norte de la Iberia, a saber los galaicos, astures y cántabros, hasta el país de los vascones y los Pirineos. Todos, en efecto, viven de la misma forma. No me atrevo, con todo, a enumerar sus nombres, por el hastío que me provoca su transcripción. Puesto que, ¿qué placer proporcionaría escuchar nombres como los de los pletauros, bardietas, alótrigos y tantos otros aún menos bellos e insignificantes?

Sus costumbres rudas y salvajes no se deben solamente a la guerra, sino que también al aislamiento. En efecto, tanto por tierra como por agua, el viaje hasta estas tierras es largo y la dificultad de comunicaciones ha hecho perder a estos pueblos toda sociabilidad y humanidad. Hoy en día, en cambio, gracias a la paz y a las frecuentes visitas de los romanos, la situación es mejor, aunque aquellos que no se han beneficiado de estas ventajas son más difíciles de tratar y de naturaleza más salvaje. Se puede comprender que la miseria debida al aislamiento de estos lugares y a la presencia de las montañas, con-

tribuye a la singularidad de sus costumbres. Pero a día de hoy, como ya he dicho, todas las guerras han cesado, puesto que aquellos que conservaban sus hábitos de bandidaje aún en nuestros días, principalmente los cántabros y sus vecinos, han sido derrotados por César Augusto y en lugar de rapiñar los países aliados de los romanos, ahora luchan para estos mismos romanos”.

Estrabó (*Geografía*, vol. III, núm. 3, pàg. 7-8).

2. L'autor i el seu context

Una vegada hem llegit el text i hem tingut en compte la problemàtica implícita amb les traduccions, el pas fonamental següent és el d'apropar-se al context que envolta el document. Això implica plantejar-se i intentar respondre bàsicament a quatre qüestions: **en quin moment històric s'escriu el text, qui l'escriu, quines fonts utilitza i a qui va dirigit**. A partir de l'anàlisi d'aquestes preguntes hauríem de ser capaços de comprendre millor el que realment diu el text; és a dir, el significat subjacent darrere de les seves paraules i el missatge que pretén transmetre. Per tant, el que fem finalment és una interpretació del document a partir de les dades que tenim i dels nostres coneixements i experiència.

Si comencem per l'autor, Estrabó va ser un geògraf grec que va viure a cavall del segle I aC i I dC. Originari de la Capadòcia, és un dels principals referents per a conèixer dades geogràfiques i etnogràfiques sobre l'antiga Hispània gràcies a aquest llibre III de la seva *Geografia*, especialment dedicat a la descripció d'aquest territori. Autor integrat en l'elit cultural romana després de la victòria d'August el 31 aC a Àccium, es podria dir que la seva és una obra política en què s'intenta fer una espècie d'inventari dels recursos disponibles de l'Imperi i, per tant, susceptibles de ser explotats per Roma. Sense entrar en gaires detalls sobre l'obra i la vida d'Estrabó (vegeu la bibliografia adjunta), s'ha de remarcar la importància del seu text per a comprendre la visió que tenia Roma sobre les províncies de l'Imperi, una visió que era bastant més pragmàtica del que podríem imaginar. Tenia molt a veure amb els recursos disponibles i amb les necessitats d'explotació d'aquests territoris i de control i administració dels seus recursos i població. Alhora, el seu origen i formació provoquen una proximitat amb el món i la cultura grega que es materialitza també en la seva obra, en què el reconeixement de la superioritat cultural dels hel·lens es combina amb la defensa política del projecte imperialista romà.

Sobre la qüestió del moment en què la va escriure, hi ha un llarg debat historiogràfic. Ara bé, certs detalls de la seva obra indiquen que més aviat estaria situada cap al final de la seva vida, ja en ple govern de Tiberi, entre el 18 i el 24 dC (Dueck, 1999), si bé la recopilació d'informació es duria a terme principalment durant el període d'August (31 aC - 14 dC). Això ens porta, doncs, directament al context històric de l'inici del Principat, un moment clau per a comprendre la gestació de les estructures polítiques, socials, econòmiques, culturals i militars de l'Imperi Romà. Per tant, per a analitzar correctament el text d'Estrabó, hem d'intentar situar-nos en aquest període històric i comprendre'n les característiques, no solament en l'àmbit geopolític o sociocultural, sinó especialment en l'intel·lectual. En aquest sentit, la figura d'August sobresurt com a clau, mitjançant el seu projecte de consolidació política del pas institucional d'una república a un imperi, però sobretot també mitjançant el seu projec-

te de renovació moral, religiosa i cultural de la societat romana. Un projecte que va implicar l'“adopció” intel·lectual d'un conjunt de figures literàries que s'encarregarien de propagar la imatge de la vivència d'una edat d'or augusta en tots els aspectes. Així, dins de l'àmbit de la poesia trobaríem Virgili, Horaci, Tibul o Properci; des de la història, autors com Tit Livi o Asini Pol·lió, mentre que pel que fa a la tradició geogràfica grega destacaríem el mateix Estrabó, que intenta representar la imatge idealitzada d'una “ecúmene equilibrada y en proceso imparable de romanización” (Cruz, 2002-2003, pàg. 46).

Pel que fa a les fonts, sabem per Estrabó que per a la descripció de l'interior i nord de la península Ibèrica van ser Posidoni, Polibi i Artemidor, tot i que destacaríem especialment el primer (Lasserre, 2003, pàg. 4 i seg.). Posidoni va ser un historiador grec que va viure entre la segona meitat del segle II aC i la primera del segle I, però de les seves obres només ens n'han arribat fragments i referències en altres autors. La utilització de Posidoni per part d'Estrabó com a font principal ha de ser un punt fonamental de la nostra anàlisi, ja que l'historiador havia viatjat i recorregut part d'Ibèria i, per tant, era una font d'observació directa que era d'utilitat a Estrabó per a la seva descripció, ja que ell no va posar mai els peus a la península Ibèrica. El mateix succeeix amb la utilització de Polibi, que va acompanyar Escipió Emilià en la campanya de Numància. Així doncs, un element clau a l'hora d'interpretar aquest text d'Estrabó seria el fet que **l'autor parla a partir de fonts secundàries i no a partir de l'observació directa**. Aquests elements es complementen amb uns altres, més purament històrics, que fan referència al període en què va viure l'autor i dels quals, per tant, sí que tenia coneixement directe, com el desenvolupament i final de les guerres càntabres.

Per acabar aquest punt, ens hem de referir a la intenció de l'autor quan va concebre la seva obra. Ja hem apuntat l'interès que tenia per fer un inventari dels recursos materials i humans del món conegut en la seva *Geografia*. Per a fer-ho, s'aprofita de tots els coneixements adquirits en els seus viatges i també d'un conjunt de fonts, considerades per ell mateix com a fidedignes, que li van permetre aportar dades sobre allò que no coneixia de primera mà. Estem, sens dubte, davant d'un dels tractats geogràfics més importants de tota l'antiguitat, i també d'un dels més rigorosos, especialment pel fet de ser molt complet des del punt de vista científic, inclosos elements històrics, físics, matemàtics o polítics (García, 1986, pàg. 199; Castro, 2004, pàg. 171). Malgrat la seva condició compartida d'historiador (va escriure prèviament una *Història* no conservada), no s'ha de confondre la seva *Geografia* amb un text històric, ja que malgrat l'ús continuat de referències històriques, l'objectiu no és, ni de bon tros, relatar fets d'aquest tipus, sinó que més aviat els vol utilitzar com a marc per a la descripció de regions i pobles. En aquest sentit, no s'han de buscar en Estrabó informacions històriques plenament fiables, ja que no era l'objectiu que tenia. Més aviat al contrari, l'objectiu final de l'obra seria de tipus polític, és a dir, aprofundir en la idea de l'inventari pràctic de recursos del món conegut, ja apuntada per Nicolet (1988, pàg. 93-94). Així, els destinataris d'aquest text serien, finalment, els membres de l'elit romana, que segons

Estrabó eren els encarregats de gestionar i regir els territoris descrits en la seva obra i que, mitjançant aquesta, havien de veure facilitada la tasca d'apartar-los de la barbàrie i introduir-los en la civilització. Una civilització que, òbviament, també implicava l'explotació i drenatge dels recursos descrits per l'autor grec (contra aquesta visió, llegiu l'anàlisi de Montero, 1995-1996).

3. L'anàlisi del text

Una vegada contextualitzat el text i l'autor, ens hem de centrar en l'anàlisi del contingut del passatge estudiat. Per a això, s'ha de fer una lectura detallada i minuciosa del document i generar una estructura analítica doble: una primera en què s'observa allò que ens diu el document detalladament i una segona en què s'han d'extreure les idees generals que vol expressar l'autor.

En el primer nivell, veiem com Estrabó relata diversos aspectes dels costums, hàbits i mentalitat dels pobles del nord de la Península. Aquests es podrien dividir en els punts següents:

- **L'alimentació:** es destaquen un conjunt d'elements com, per exemple, la sobrietat a l'hora de beure, ja que beuen principalment aigua. Ara bé, més endavant, l'autor indica que són bevedors de cervesa (alguns autors han defensat que seria més aviat sidra) i, en rares ocasions, vi. Prefereixen el llard a l'oli i usen glans per a fer pa. De la mateixa manera, consumeixen principalment carn de cabrit.
- **Hàbits i costums:** es remarquen hàbits com el fet de dormir a terra, portar els cabells llargs, característiques de la vestimenta, etc. També costums i celebracions, com els banquets i els balls que s'hi associen o la participació de les dones, les noces, etc.
- **Estructura social:** a partir de la referència a l'organització en els banquets d'acord amb l'edat i el rang. També per la participació restringida de la dona dins d'aquests esdeveniments (només a la Bastetània).
- **Mentalitat i caràcter:** es destaca el caràcter guerrer a partir de la celebració habitual de competicions de tipus violent i militar. De la mateixa manera s'han d'entendre els ritus i sacrificis a Ares. Es tracta d'un caràcter rudimentari i "poc civilitzat", com mostra també el tracte amb els malalts o la falta de mentalitat econòmica avançada en relació amb el fet que no usaven moneda. En general, l'autor planteja un caràcter salvatge i poc donat a les relacions socials i culturals, marcat per la falta de "sociabilitat i humanitat", a causa tant del caràcter bel·licós que ja hem comentat com de les circumstàncies geogràfiques.

Tots aquests detalls ens porten cap al segon nivell d'interpretació, que divideix el text en dues parts clarament diferenciades. Una primera en què es descriuen tots aquests aspectes relatius als pobles del nord peninsular i que directament es relacionen amb l'estereotip del bàrbar en el món grecoromà. I una segona en què l'autor explicita la solució davant d'aquest problema de la barbàrie: l'actuació civilitzadora de Roma. Així, és evident que Estrabó intenta recalcar

constantment la dualitat barbàrie-civilització, expressada en el binomi pobles muntanyesos - pobles sotmesos per Roma. Per tant, encara que algunes no siguin directament explícites en el text, tenim múltiples contraposicions en aquest sentit: aigua-cervesa / vi; glans/blat; llard/oli; dona bàrbara / dona civilitzada; bel·licositat/pacificació; llengües inintel·ligibles / llengües clàssiques; banquets bàrbars / *symposion*; etc. Per tant, aquest text d'Estrabó, situat en el seu context històric i intel·lectual, és una defensa aferrissada per part de l'autor grec de l'actuació imperialista romana; en el sentit en què es planteja un *terminus post quem* a partir de l'arribada de Roma a aquesta zona (i més concretament després d'August), que va suposar l'abandó dels costums i tradicions d'aquests pobles, marcats pejorativament per part del geògraf grec, i l'adopció dels elements culturals i socials aportats per Roma, que serien considerats com els "bons" o "correctes". I en realitat aquesta no és una visió excepcional en Estrabó, ja que constantment trobem definicions d'aquest tipus en relació amb aquests pobles. De fet, en la seva descripció dels pobles de la Península hi ha una divisió clara entre la zona llevantinomeridional i la central-nord, marcant una línia delimitadora de la civilització i la barbàrie d'acord amb el fet de si han tingut més o menys contacte amb Roma. Per exemple, més endavant Estrabó torna a insistir en la descripció dels costums bàrbars de certs pobles d'Ibèria (vol. III, núm. 4, pàg. 15-18), i és especialment famosa la referència al costum dels càntabres de "banyar-se i rentar-se les dents amb orina que havien deixat envellir en cisternes" (tornarem més endavant a aquesta referència). I aquest tipus de visions estereotipades les trobem pràcticament de manera idèntica per a altres pobles, com els germànics (vol. VII, núm. 1, pàg. 3). Alhora, cal dir que aquest estereotip del bàrbar no és ni de bon tros exclusiu d'Estrabó i el podem resseguir, poc o molt, en la historiografia i geografia grega des del segle v dC, molt influenciat pel determinisme geogràfic i reflectit en autors com Posidoni o Polibi, que ja hem vist que van ser fonts fonamentals del geògraf (Jacob, 2008, pàg. 205 i seg.).

Un cop aclarides aquestes idees principals del text, l'historiador ha de tenir ben present que la seva anàlisi no ha d'acabar mai en aquest punt; i més des d'una perspectiva qualitativa, quan hem vist la importància de la percepció personal i de la mentalitat d'un autor en el missatge expressat en les seves obres. En aquest sentit, un text com el d'Estrabó presenta un conjunt de **paranys** o problemes que fan que no es puguin interpretar literalment les seves paraules i que, de fet, són les que permeten, una vegada descobertes, generar coneixement històric. El primer dels paranys que trobem en el text d'Estrabó ja l'hem tractat i és el que té a veure amb **el seu context personal, intel·lectual i històric**. Així, hem vist que Estrabó escriu en un moment molt concret i sota unes influències i interessos molt determinats. Òbviament, això afecta directament l'exposició que fa dels fets i, per tant, s'ha de tenir en compte a l'hora d'interpretar el document. Un segon parany té a veure amb **la generalització** feta per l'autor entorn d'aquests pobles i això es relaciona directament amb les seves fonts d'informació. Ja sabem que Estrabó no va viatjar a la península Ibèrica i, per tant, depèn completament de fonts secundàries. Això provoca que el seu coneixement sigui poc precís i que caigui en les generalitzacions.

Per exemple, el text analitzat forma part de la descripció de la zona lusitana, quan sabem que els lusitans són un poble que es va situar en la part més occidental de la Península i va ocupar parcialment l'altiplà central, però va tenir poc a veure amb galaics, asturs o càntabres. Per tant, hi ha una simplificació absoluta de les característiques d'aquests pobles, que neix del desconeixement, però també de certa falta d'interès, ja que el que és realment important és el que succeeix després de l'arribada de Roma: l'entrada en la civilització. En relació amb això, entrariem en el tercer parany, que tindria a veure amb la **uniformització** posterior d'aquests pobles després de la conquesta. És a dir, es desprèn la idea que, després de la conquesta, aquests pobles abandonen la barbàrie (entenent-la com les tradicions i els costums que tenien prèviament) i entren dins d'un grup uniforme i abstracte que seria el dels pobles romanitzats o, més concretament, el de la societat hispana. En realitat, aquesta idea és un fals historiogràfic que en els últims anys s'està desmentint gràcies als avenços arqueològics, que demostren que el contacte de Roma en algunes d'aquestes zones va ser bastant superficial i que aquests costums, tradicions o elements socioculturals preromans, en molts casos, van perdurar en el temps fins a la fi de l'antiguitat i l'arribada del cristianisme.

Però, una vegada revelades les idees principals expressades en el text i els paranyes que cal evitar per a interpretar-lo, la pregunta inicial encara segueix sense resposta: podem extreure dades etnogràfiques fiables sobre els pobles del nord de la Península a partir del text d'Estrabó? Per a això hem d'abandonar la cultura textual i endinsar-nos en altres fonts d'informació.

4. La contrastació de les dades

En primer lloc, cal dir que l'obra d'Estrabó ha estat una de les que ha permès una multidisciplinarietat més important en la seva anàlisi. D'aquesta manera, la descripció que fa de les ètnies d'Ibèria ha provocat intents de validar o refutar els seus escrits, tant des del camp de l'antropologia com de l'etnologia o la lingüística. Així, per exemple, la divisió que fa d'aquests pobles peninsulars entre ibers, celtes i celtibers va proporcionar les eines per a un debat encès sobre la presència de l'element cèltic en la configuració dels pobles preromans ibèrics, un debat fonamentalment centrat, fins fa pocs anys, en l'estudi de les característiques lingüístiques d'aquests pobles (Ciprés, 1999). D'aquesta manera, l'anàlisi dels epígrafs i les tèsseres d'hospitalitat documentades en la –mal denominada– llengua celtibera són fonamentals a l'hora d'intentar comprendre aspectes de l'estructura sociocultural dels pobles d'aquestes àrees.

A més, la comparació etnogràfica s'ha utilitzat de maneres diverses. En alguns casos, buscant elements paral·lels de la mateixa època en què escriu Estrabó. Això situa els pobles de filiació cèltica com els més utilitzats. En aquest sentit, potser un dels treballs paradigmàtics seria el de García Quintela (2002), en què l'autor parteix de les referències d'Estrabó sobre els galaics per intentar determinar, mitjançant l'ús de tècniques de l'antropologia comparada, l'estructura sociopolítica d'aquestes comunitats. Per a això, utilitza la comparació etnogràfica amb altres pobles contemporanis de filiació cèltica com els gals, gàlates, britans i irlandesos, especialment en relació amb qüestions vinculades a l'estructura social i política d'aquests pobles. Un altre cas interessant d'anàlisi seria el que aporta González, en què, tornant a la famosa referència de l'ús de l'orina per part dels càntabres, ens remet a poblacions actuals com els massai (Kenya, Tanzània) o els nuer (el Sudan, Etiòpia), que usen també l'orina tant en l'àmbit de l'alimentació com en el de la higiene (González Ballesteros, 2009, pàg. 257). Per tant, mitjançant la comparació etnogràfica, l'autor mostra com certs hàbits atorgats per Estrabó a aquests pobles i que podrien ser considerats falsos i atribuïbles a un intent de barbaritzar-ne la imatge, en realitat són hàbits que existeixen en altres comunitats humanes (malgrat la distància en el temps i en l'espai). Per això, no n'hem de descartar la veracitat, sinó acceptar-los com a possibles i, a més, treure'ls el pes dels prejudicis culturals que ja existien en Estrabó i que nosaltres arrosseguem com a hereus de la tradició clàssica.

Ara bé, l'instrument més important de contrastació de les dades disponibles en Estrabó és aquell que permet observar de la manera més directa possible les característiques dels pobles descrits pel geògraf grec; i aquesta observació directa, avui dia, només es pot fer a partir de l'estudi de les restes de la seva cultura material, i l'arqueologia és el nostre principal recurs d'estudi. Així doncs, veiem que en els últims anys s'han multiplicat els estudis arqueològics regionals d'aquesta zona nord de la península Ibèrica per a poder arribar a com-

prendre l'estructura sociocultural i política dels pobles descrits per Estrabó. I el que l'arqueologia ha mostrat és un panorama molt complex, amb la presència de diversos pobles o ètnies en evolució constant, tant abans com després de l'arribada de Roma (Sayas, 1999, pàg. 156). Per tant, l'historiador, per a analitzar correctament les dades ofertes per Estrabó en el passatge referenciat, s'ha de submergir en l'estudi de la literatura arqueològica vinculada als pobles explicats, com poden ser càntabres, galaics, asturs o vascons. Òbviament, no és la nostra intenció presentar un resum exhaustiu sobre els treballs arqueològics fets entorn d'aquestes zones d'estudi, però sí que volem destacar algunes problemàtiques i exemples interessants.

D'una banda, ja hem vist els problemes inherents a l'aproximació cap a la cultura material des de l'arqueologia en el mòdul teòric. Una provindria del context de la intervenció arqueològica, entenent per context tot allò que fa referència a aquesta intervenció: la situació social, política, econòmica, els interessos que hi ha, els arqueòlegs i auxiliars que hi participen, etc. En aquests casos, ens trobem amb el fet que moltes vegades s'han generat intents de justificar suposades arrels històriques de territoris actuals a partir del vincle amb aquests pobles preromans esmentats en les fonts clàssiques. D'aquesta manera, el treball arqueològic passa a ser una arma de propaganda política. Un cas recent i molt polèmic va ser el del jaciment vasco d'Iruña-Veleia, on l'any 2006 es van fer uns descobriments arqueològicament sorprenents, entre els quals destacaven principalment les primeres mostres de llengua basca en un jaciment d'època romana. Poc temps després, una comissió de científics va declarar que aquests documents, entre molts altres, eren falsos, cosa que va generar un debat molt agre que sobrepassava l'àmbit científic (vegeu l'enllaç adjunt en la bibliografia). Aquest cas ha de servir com a exemple, doncs, de la importància de tenir en compte el "context no arqueològic" dins del procés d'estudi.

De l'altra, hi ha una altra problemàtica fonamental vinculada precisament a allò que busquem amb l'aproximació arqueològica. És a dir, estem intentant trobar trets definitoris d'ètnies o pobles antics en la cultura material, cosa que és una qüestió que ha plantejat problemes seriosos en l'arqueologia des dels seus inicis. Així, resulta complex, i fins i tot perillós, intentar definir grups ètnics a partir de la cultura material identificada en jaciments arqueològics. En primer lloc, perquè tractem només amb una part residual d'aquesta cultura material, amb la qual cosa qualsevol intent de definició serà inevitablement parcial. Alhora, no està gens clar quins són els límits que determinen el pas d'una ètnia a una altra. Com es pot determinar que un tipus ceràmic deixa de ser càntabre per a passar a ser típicament astur? És una qüestió, de fet, irresoluble avui dia i que parteix directament del problema de definició de conceptes com *ètnia* o *poble* aplicats a la història. Malgrat això, el mètode qualitatiu pot aportar certes solucions i, per exemple, l'aproximació a la cultura material a partir de la idea d'objecte com a "objecte social" és una bona manera d'intentar comprendre usos i funcions de determinats elements, a partir dels quals es podrien extreure dades socioculturals concretes sense la necessitat de caure en generalitzacions forçades. Finalment, cal remarcar també que la visió

d'Estrabó no és la d'un panorama estable i inamovible, sinó que, com que fa servir fonts temporalment diverses, aglutina dades provinents d'èpoques diferents, cosa que dificulta encara més una contrastació arqueològica.

Si passem ja a les dades arqueològiques d'aquesta zona nord, veiem que s'enquadra en el que s'ha denominat *cultura castreña*, que desgraciadament encara no està ben delimitada arqueològicament, lingüísticament ni etnogràficament. Malgrat això, sabem, a partir de l'estudi de la cultura material, que combinaria la influència de les comunitats autòctones de l'edat del bronze amb influències innegables provinents del món cèltic. Per tant, malgrat la confusió evident que hi havia entre autors clàssics com Estrabó, tenien raó sobre la presència de l'element cèltic entre aquests pobles. Si passem a centrar-nos en aspectes més concrets, veiem que l'arqueologia ha pogut demostrar que, econòmicament, hi havia certes divergències amb el text d'Estrabó. Així, les restes arqueobotàniques trobades en assentaments càntabres com Iuliobriga han permès donar testimoni de la recol·lecció de la gla, i també d'activitats de pasturatge i caça (González Echegaray, 1986, pàg. 90). Ara bé, en altres zones com la galaica, en canvi, els estudis més recents han permès comprovar que des de la segona edat del ferro (a partir del segle IV aC) hi ha una intensificació de la labor agrícola, expressada mitjançant l'aparició de nous castres vinculats a la recerca de camps més fèrtils. De la mateixa manera, les anàlisis pol·líniques han demostrat l'extensió del cultiu de blat i mill, juntament amb el de les lleguminoses, cosa que refuta la generalització estraboniana d'una falta de cultiu de cereals (González Ruibal, 2006-2007, pàg. 285 i seg.). Per la seva banda, sí que sembla certa una introducció tardana, amb l'arribada de Roma, de l'olivera i la vinya.

L'arqueologia també resulta fonamental per a contrastar les dades relacionades amb la quotidianitat d'aquests pobles del nord i, si bé el poc desenvolupament de l'arqueologia preromana en aquestes regions dificulta poder conèixer aspectes com els relacionats amb la higiene personal o els hàbits en la part interna de l'hàbitat domèstic, els objectes de la cultura material aporten alguns indicis interessants. Així, per al cas dels asturs, a partir de l'estudi de grans castres com els de Coaña o Campa Torres s'han documentat diversos elements que posen en dubte la visió aportada per Estrabó sobre la pobresa material d'aquests pobles (Maya, 1995), expressada per exemple en els seus "gots de fusta". En realitat, s'ha trobat un desenvolupament important de la metal·lúrgia a la zona, a partir del descobriment d'obradors i instruments associats. I en aquests obradors es feien peces de qualitat remarcable que indiquen una certa preocupació per l'adorn i la higiene personal, com fibules, sivelles, anells, collarets, plaques, etc. De la mateixa manera cal destacar el desenvolupament, des de l'edat del bronze, de l'orfebreria *castreña*, gràcies a l'abundant presència de jaciments aurífers a la zona, amb peces molt notables. També hi ha materials metàl·lics diversos relacionats amb activitats econòmiques com l'agricultura (podalls, ganxos, reixes d'arada, falçs, etc.), el pasturatge i la caça (frens, arresus) o la pesca (hams, petits arpons); per tant, això, juntament amb altres factors com la documentació de graners, demostra una diversifica-

ció econòmica molt allunyada de la recol·lecció exclusiva de la gla explicada per Estrabó. De la mateixa manera, es creava ceràmica de manera abundant, encara que no arribava, òbviament, al nivell de qualitat de les importacions gregues i romanes. Finalment, en el terreny econòmic, sembla que certament no hi va haver un ús efectiu de moneda fins a les campanyes romanes al final del segle I aC. Amb tot, això no vol dir ni de bon tros que no hi hagués intercanvis comercials a llarga distància, i això es posa de manifest a partir del descobriment de materials d'origen púnic (ceràmica, objectes de pasta vítria) i grec (ceràmica).

Un altre aspecte que hem remarcat dins del text d'Estrabó seria l'aparició de la dona i la seva participació en certs rituals. De fet, es tracta d'una de les constants en l'obra d'Estrabó, el qual, en parlar dels pobles que considera propers a la barbàrie, remarca el paper de la dona en activitats que, segons la mentalitat grecoromana, haurien d'estar reservades a l'home, cosa que fa ressaltar l'esmentada barbàrie d'aquests pobles. Per tant, som de nou davant d'una imatge estereotipada i que trobem també referenciada entre germànics i gals. Desgraciadament, el registre arqueològic de la cultura *castreña* avui dia encara aporta molt poques dades per a poder contrastar aquesta visió, per això és complicat poder comprovar la veracitat de les paraules del geògraf del Pont. Per tant, en espera d'obtenir més dades en un futur proper, potser el millor que podem fer pel que fa al paper de la dona dins d'aquestes comunitats, com bé indica Gallego (1999), seria remarcar que precisament els autors clàssics com Estrabó indiquen que tenia un paper actiu i dinàmic dins de l'estructura social i econòmica, i que participava de manera directa dins de les activitats agropecuàries. Alhora, era la clau de les relacions socials en permetre la transmissió del llinatge dins d'unes societats en les quals s'han identificat trets de certa estructura matrilineal.

Finalment, un últim aspecte que hem de destacar relacionat amb el text d'Estrabó seria el de la suposada bel·licositat i caràcter guerrer d'aquests pobles. De nou som davant d'una característica general dels pobles considerats "bàrbars", que es relaciona directament amb unes condicions climàtiques i geogràfiques que dificulten una vida basada en el treball agrícola i ramader, que provoca certa tendència cap al pillatge i bandidatge. En el text analitzat es remarquen alguns altres elements relacionats com l'adoració del déu Ares, els sacrificis de captius i cavalls o la celebració de competicions de lluita i combats. Tot això de nou ens remet a l'estereotip i, si bé alguns autors han defensat i aprovat aquesta equació per la qual es relacionaven els elements males condicions geogràfiques, economia pobra, bandidatge i bel·licositat (Domínguez Monedero, 1984), hem vist mitjançant les dades arqueològiques que, en realitat, l'activitat econòmica estava bastant diversificada ja abans de l'arribada de Roma i, per tant, resulta difícil atribuir tanta importància a les activitats de bandidatge. Sí que és cert que s'han trobat diversos elements armamentistes en contextos arqueològics associats a aquests pobles, com llances, escuts, cascos o punyals (Maya, 1995, pàg. 69-70), que mostrarien l'existència de conflictes armats, encara que també s'ha d'atribuir a aquests materials un possible valor

com a indicador de prestigi i poder. En tot cas, el que és evident avui dia és que és impossible poder determinar el grau de bel·licositat d'aquests pobles, senzillament perquè no hi ha dades contrastables més enllà de les referències esbiaixades dels autors clàssics.

5. Les conclusions

Després d'analitzar el text, el context i contrastar les dades amb altres fonts d'informació, l'últim pas seria el d'elaborar una síntesi conclusiva a partir de tots aquests elements. Per a això s'haurien de tenir en compte un conjunt d'aspectes que resumim breument:

- **El context:** aquest text d'Estrabó no es pot estudiar de manera asèptica i com un element aïllat. S'escriu en un moment determinat, sota unes premisses particulars i d'acord amb unes fonts molt concretes. Igualment, la seva transmissió i traducció han comportat valoracions interpretatives que han afectat el missatge original. Per tant, serà fonamental partir de l'anàlisi d'aquests elements si volem interpretar-lo correctament. De la mateixa manera, és important determinar quin és l'objectiu de l'investigador a l'hora d'analitzar-lo, ja que d'això dependrà tot l'enfocament posterior.
- **El text** en si mateix aporta dues idees molt clares i contraposades: la imatge estereotipada del bàrbar representat en els pobles muntanyesos del nord de la Península enfront de l'actuació civilitzadora de Roma. Aquesta visió no és única per a Ibèria, sinó que la trobem també en el mateix Estrabó en parlar de la Gàl·lia o Germània i, alhora, recull una tradició anterior dins de la geografia grega clàssica. Per tant, Estrabó s'emmarca dins d'una tradició més àmplia que busca contraposar la cultura grecoromana amb les seves poblacions externes. Intenta justificar-ne la superioritat i, a partir d'aquí, la bondat de les conquestes d'aquests pobles, en aquest cas per part de Roma.
- Malgrat partir de certs estereotips, això no elimina per si mateix la possible veracitat d'algunes de les informacions aportades per Estrabó. Per a això s'ha d'acudir a altres disciplines que permetin la **contrastació de les dades**. En aquest sentit, han aparegut diversos treballs que han utilitzat mètodes provinents de l'antropologia o de la comparació etnogràfica (passada i actual). Com hem vist, per exemple, en el cas de l'ús de l'orina per part dels càntabres, si bé aquests mètodes no permeten assegurar amb certesa l'exactitud del relat d'Estrabó, sí que permeten veure, com a mínim, que no responen a mentides o invencions de l'autor, ja que es documenten alguns d'aquests costums i hàbits en altres comunitats humanes, tant durant l'antiguitat com en altres espais geogràfics i temporals.
- La disciplina que més ens pot ajudar sobre aquests aspectes és l'arqueologia, ja que permet l'observació directa de les restes de la cultura material d'aquestes comunitats. Tenint sempre en compte les problemàtiques inherents a la pràctica arqueològica, l'estudi de pobles com els càntabres, asturs i galaics permet entreveure que algunes de les apreciacions

d'Estrabó no responen a la realitat existent en aquestes societats preromanes, mentre que en altres casos sí que sembla que el geògraf grec aporta dades que es poden verificar i de confiança.

- En **conclusió**, aquest text d'Estrabó és en una magnífica mostra de la visió grecoromana sobre les poblacions del nord de la península Ibèrica en el moment del pas al període imperial. Mitjançant una imatge estereotipada i recurrent en les fonts literàries clàssiques, Estrabó pretén demostrar la necessitat i els beneficis de l'imperialisme romà, veritable catalitzador de la civilització en el món conegut. Aquesta visió esbiaixada, expressada en la dualitat barbàrie/civilització, no té com a intenció final presentar una imatge fidel de la mentalitat i costums d'aquests pobles, sinó integrar-los dins de l'ecumene romana i dins del projecte polític i econòmic que s'hi vincula. Malgrat això, el relat d'Estrabó aporta un conjunt de dades que, contrastades correctament (especialment per l'arqueologia), constitueixen una de les fonts d'informació més rellevants sobre la cultura *castreña*. De fet, i tornant de nou a la perspectiva qualitativa, el relat d'Estrabó, sigui o no fidedigne, té un valor extrem amb relació al nostre coneixement d'aquests pobles, ja que no solament aporta dades sobre les característiques que tenien (que poden ser més o menys veraces), sinó que també els aporta una imatge d'elit grecoromana vista des d'una perspectiva del món antic, cosa que ja és molt interessant per si mateixa. Finalment, cal destacar el fet que aquestes conclusions no són tancades i que l'avenç en la crítica textual o en l'estudi arqueològic del nord peninsular pot fer que en els propers anys variï la nostra anàlisi.

Bibliografia

Sobre la vida i obra d'Estrabó

Berthelot, A. (1933). "L'Europe occidentale d'après Agrippa et Strabon". *Latomus* (núm. 1, pàg. 9-12).

Cruz, G. (coord.) (2004). *Estrabón e Iberia: nuevas perspectivas de estudio*. Màlaga: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Màlaga.

Dueck, D. (1999). "The date and method of composition of Strabo's Geography". *Hermes* (núm. 127, pàg. 467-478).

Dueck, D. (2000). *Strabo of Amasia. A greek man of letters in Augustan Rome*. Londres: Routledge.

Jacob, C. (2008). "La Geografía de Estrabón". *Geografía y etnografía en la Grecia antigua* (pàg. 189-213). Barcelona: Edicions Bellaterra.

Lasserre, F. (trad.) (2003). *Strabon. Géographie. Livres III et IV*. París: Les Belles Lettres.

Nicolet, C. (1988). *L'inventaire du monde. Géographie et politique aux origines de l'Empire Romain*. París: Fayard.

Prontera, F. (ed.) (1984). *Strabone, contributi allo studio della personalità e dell'opera*. Perusa.

Thollard, P. (1987). *Barbarie et civilisatio chez Strabon: étude critique des livres III et IV de la Géographie*. París: Les Belles Lettres.

Sobre Estrabó i els pobles del nord d'Hispania

Alonso, J. M. (1991). "El país de los astures en Estrabón". *Boletín del Real Instituto de Estudios Asturianos* (any 45, núm. 137, pàg. 397-400).

Blázquez, J. M. (1971). "La Iberia de Estrabón". *Hispania Antiqua* (núm. 1, pàg. 11-94).

Blázquez, J. M. (2006). "La Hispania en época de Augusto vista por los escritores contemporáneos. Estrabón y Trogo Pompeyo". *Gerión* (vol. 24, núm. 1, pàg. 237-249).

Bermejo, X. C. (1991). "La geopolítica de la embriaguez en Estrabón. Usos y significados culturales de las bebidas alcohólicas en Galicia". A: X. Castro; J. de Juan (eds.). *Mentalidades colectivas e ideoloxas* (pàg. 143-208).

Castro, E. (2004). "La ville et le territoire d'après le livre III de Strabon. Une méthodologie d'approche et un essai d'application". *Gerión* (vol. 22, núm. 1, pàg. 169-199).

Cruz, G. (2002-2003). "La construcción de los espacios políticos ibéricos entre los siglos III y I a.C.: algunas cuestiones metodológicas e históricas a partir de Polibio y Estrabón". *CuPAUAM* (núm. 28-29, pàg. 35-54).

Ciprés, P. (2004). "El impacto de los celtas en la Península Ibérica según Estrabón". *Estrabón e Iberia: nuevas perspectivas de estudio* (pàg. 81-100). Màlaga: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Màlaga.

Domínguez Monedero, A. J. (1984). "Reflexiones acerca de la sociedad hispana reflejada en la Geografía de Estrabón". *Lucentum* (núm. 3, pàg. 201-218).

Elola, J. (2008, 6 de desembre). "Iruña-Veleia, culebrón arqueològic". http://elpais.com/diario/2008/12/06/cultura/1228518001_850215.html

Gallego, H. (1999). "La imagen de la mujer bárbara: a propósito de Estrabón, Tácito y Germania". *Faventia* (vol. 21, núm. 1, pàg. 55-63).

García, I. (1986). "Una aproximación a la Geografía de Estrabón". *Revista de Filología de la Universidad de la Laguna* (núm. 5, pàg. 195-204).

García Quintela, M. V. (2002). *La organización socio-política de los populi del noroeste de la Península Ibérica. Un estudio de antropología histórica comparada*. Santiago de Compostela: Laboratorio de Patrimonio, Paleoambiente e Paisaxe.

García, I.; Gozalbes, E. (2010). "El parto de las mujeres cántabras en la obra de Estrabón". *Índex de Enfermeria* (vol. 19, núm. 1, pàg. 64-68).

González Ballesteros, I. (2009). "El estereotipo del bárbaro y la imagen de la civilización en el occidente romano en la Geografía de Estrabón". *Espacio, Tiempo y Forma. Serie II, Historia Antigua* (núm. 22, pàg. 249-260).

González Echegaray, J. (1986). *Los cántabros*. Santander: Ediciones de Librería Estudio.

González Ruibal, A. (2006-2007). "Galaicos. Poder y comunidad en el Noroeste de la Península Ibérica (1200 a.C. - 50 d.C.)". *Brigantium* (vol. 2, núm. 19).

Maya, J. L. (1995). "La cultura mobiliaria de los astures". *Astures* (pàg. 67-75). Gijón: Gran Enciclopedia Asturiana.

Montero, D. (1995-1996). "El determinismo geográfico, la geografía económica y el imperialismo en la obra de Estrabón". *Studia Historica. Historia Antigua* (núm. 13-14, pàg. 311-330).

Plácido, D. (1987-1988). "Estrabón III: el territorio hispano, la geografía griega y el imperialismo romano". *Habis* (núm. 18-19, pàg. 243-256).

Rodríguez, P. (1990-1991). "Estrabón, III, 3, 7-8; 4, 16-18". *Memorias de Historia Antigua* (núm. 11-12, pàg. 233-238).

Sayas, J. J. (2004). "Unidad en la diversidad: la visión de Estrabón de algunos pueblos peninsulares". *Estrabón e Iberia: nuevas perspectivas de estudio* (pàg. 153-208). Màlaga: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Màlaga.